

EKONOMSKI LIBERALIZEM IN EKONOMSKI NACIONALIZEM: ADAM SMITH IN FRIEDRICH LIST

Povzetek: *Prispevek obravnava ekonomski liberalizem in ekonomski nacionalizem skozi primerjavo dveh ključnih avtorjev in njihovih pogledov na organiziranje mednarodne menjave. Izbrana sta bila Adam Smith z delom Bogastvo narodov in Friedrich List z Nacionalnim sistemom politične ekonomije. Osrednje mesto zavzema iskanje razlik in morebitnih podobnosti med njima ter iskanje odgovora na vprašanje, ali je ločevanje med ekonomskim liberalizmom in ekonomskim nacionalizmom, ki temelji predvsem na domnevnem zagovarjanju/zavračanju svobodne trgovine, upravičeno. Članek obravnava takšen pristop kritično, saj razlike med ekonomskim liberalizmom in ekonomskim nacionalizmom ne vzpostavlja na ravni značilnih politik oziroma ukrepov, ampak v odgovoru na vprašanje, kdo oziroma kaj določa izbor teh politik.*

Ključni pojmi: *ekonomski liberalizem, ekonomski nacionalizem, Adam Smith, Friedrich List, mednarodna menjava, svobodna trgovina*

Uvod

S propadom komunističnega eksperimenta se je zazdelo, da je na področju politične ekonomije ekonomski liberalizem ostal brez tekmeca. Liberalistična ekonomska misel je postala 'standard' za presojo relevantnosti/nerelevantnosti idej, pri čemer se predpostavlja, da ni težko ugotoviti, kateri kriteriji so odločilni pri tem odločanju. V aktualnih debatah o nacionalnem interesu smo tudi v Sloveniji doslej najbolj odkrito priča uporabi tega 'standarda' tako v znanstvenih prispevkih kot besedilih, ki so namenjena širši publiki: tiste, ki si drznejo podvomiti v določene ideje, ki bi naj bile liberalistične, se pošilja v šolske klopi ali pa vsaj na tečaje iz osnov ekonomije.

Ostale smeri v polju politične ekonomije so s stališča liberalizma koristne samo v enem primeru: pri določanju in razmejevanju ekonomskega liberalizma, saj se razmišljanje o kateremkoli problemskem področju najlažje utemelji na uporabi nasprotij: črno nasproti belemu, pravilno nasproti napačnemu, kapitalizem

* Jurij Mesarič, podiplomski študent magistrskega študija mednarodnih odnosov na FDV.

nasproti komunizmu, 'laissez-faire' nasproti intervencionizmu in tako naprej. Pri tem se nemalokrat predpostavlja, da obstaja samo en pravilen odgovor, izbor, vsi drugi pa so napačni ali vsaj zelo pomanjkljivi. Na strani napačnih je zagotovo tudi ekonomski nacionalizem.

Takšni delitvi na pravilne in nepravilne rešitve, na umestne in neumestne odgovore, na pomembne in nepomembne dileme se je skorajda nemogoče izogniti v razpravi o ekonomskem liberalizmu in ekonomskem nacionalizmu, ki sta, če je verjeti 'standardnim učbeniškim' interpretacijam, lep primer diadnega nasprotja, saj lahko prvega enostavno definiramo kot nasprotje drugega: če prvi podira carinsko zaščito, odpravlja kvote in druge omejitve v mednarodni menjavi ter skrbi, da državni aparat ne moti delovanja trga, ki je bolj ali manj sposoben samoregulacije, drugi zagovarja ravno nasprotno z zahtevami po carinah, kvotah, državnim poseganjem in usmerjanjem.

Članek temelji na diplomski nalogi, v kateri sem poskušal skozi primerjavo dveh avtorjev določiti odnos med ekonomskim liberalizmom in ekonomskim nacionalizmom. Izbral sem Adama Smitha in Friedricha Lista, ki še danes simbolizirata dva, vsaj navidez nepomirljiva in nezdružljiva tokova znotraj politične ekonomije, in se osredotočil na njune ideje o vprašanjih gospodarske rasti, mednarodne menjave in vloge države v ekonomskem sistemu. V okviru teh treh sklopov - gospodarska rast, mednarodna menjava, država - bi naj ležale poglobitve razlike med ekonomskim liberalizmom in ekonomskim nacionalizmom, ki sem jih skozi analizo tudi poskušal identificirati. A kmalu se izkaže, da te razlike vsaj na ravni politik niso ključne za razumevanje in razmejitve, ter da je mogoče ugotoviti dokajšnja strinjanja med avtorjema. Razliko je potrebno poiskati, kot bomo videli, drugje.

V tem članku se bom osredotočil zgolj na razlike in morebitne podobnosti v razumevanju mednarodne menjave in poskušal prikazati, da razmerja med ekonomskim liberalizmom in ekonomskim nacionalizmom ni mogoče označevati z nasprotjem med zagovorniki proste trgovine in njenimi nasprotniki, ampak da je docela možno, da avtorji, ki jih lahko uvrstimo med ekonomske nacionaliste, zagovarjajo politike oziroma ukrepe, ki so značilno liberalistični (npr. prosta trgovina). Ravno to dejstvo pa zahteva preoblikovanje razumevanja in definiranja obeh tokov politične ekonomije.

Adam Smith in mednarodna menjava

Sklop idej in konceptov, raztresenih skozi celotno Bogastvo narodov, in ki jih lahko povežemo v Smithovo teorijo mednarodne trgovine, je bil, gledano skozi očala klasične analize, ki temelji na primerjalnih prednostih, zanemaren, Smith pa slab teoretik mednarodne menjave predvsem zaradi dejstva, da je za njen temelj postavil absolutne prednosti.

Zunanja trgovina po Smithu državam prinaša predvsem dve prednosti: omogoča prodajo presežkov domače industrije ('vent-for-surplus theory') in poveča stopnjo delitve dela ('productivity theory'), ki bi bila brez menjave omejena z domačim

trgom. Prodaja presežkov je koristna, ker presežno blago, ki ga ne potrebujemo, zamenjamo z izkupičkom pa kupimo nekaj drugega, s čimer povečamo naše zadovoljstvo (Smith, 1970/1776: 614). Druga prednost je logična posledica Smithove teze, da je stopnja delitve dela pogojena z velikostjo trga: zunanja trgovina poveča trg ('market-widening') in tako omogoči večjo delitev dela, s čimer se poveča tako produktivnost kot tudi prihodki in bogastvo države. Pri tem je potrebno omeniti še t.i. proces povratne zanke (Maneschi, 2000: 5), kar pomeni, da se produktivnost določene države, ki v začetku omogoči trgovino, spremeni zaradi vpliva te trgovine, ki jo je spodbudila. Torej, delitev dela poveča produktivnost, kar zaradi nižjih cen izdelkov spodbudi trgovino in s tem poveča tržišče, kar pa kot povratna zanka ponovno vpliva na dvig delitve dela¹.

Myint (1997) je prvi opozoril na pomembnost ločevanja med 'productivity' in 'vent-for-surplus' teorijo.² 'Vent-for-surplus' teorija po Myintu (1977: 245) temelji na podmeni, da trgovina, torej odprtje novih tržišč, odpre nove možnosti za povečanje proizvodnje z izkoriščanjem dotlej neizrabljenih virov, npr. aktiviranje 'neproduktivnih' delavcev ali neizkoriščene zemlje. Te presežne proizvodne zmogljivosti v odsotnosti trgovine ne bi bile izrabljene. 'Vent-for-surplus' je predmet številnih polemik predvsem zaradi (navidezne) nezdružljivosti s principom učinkovite alokacije virov, ki predpostavlja polno izkoriščenost vseh virov - brez nezaposlene delovne sile in neizrabljene zemlje in kapitala. In kako lahko v teh pogojih in ob popolni mobilnosti produkcijskih faktorjev obstajajo presežki in kako je mogoče, da lahko povečamo proizvodnjo z izkoriščanjem neizrabljenih virov, če pa teh naj ne bi bilo?

Najboljša interpretacija, ki poveže ključne koncepte bogastva narodov, kot so delitev dela, delitev na produktivno in neproduktivno delo in Smithovo teorijo mednarodne menjave, ne da bi za to bilo potrebno žrtvovati konsistentnost z ostalimi Smithovimi idejami, je po mojem interpretacija Elmslieja in Sedgleya (2002), ki izpostavi naslednje:

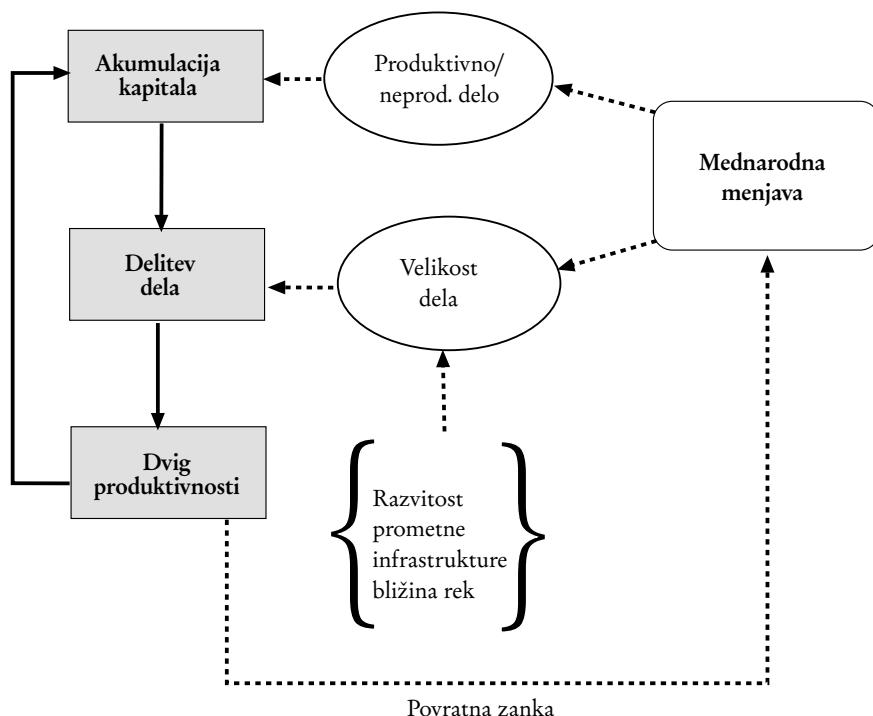
- trgovina razširi delitev dela in pospeši tehnološki razvoj, tako da se industrija naravno razširi prek potreb lokalnega povpraševanja, tuje povpraševanje torej spodbudi večjo proizvodnjo, presežke
- po Smithu so produkcijski faktorji popolnoma mobilni
- vzpostavitev trgovine spodbudi prehajanje neproduktivnega v produktivno delo.

Potemtakem tudi v odsotnosti trgovine ne obstaja nezaposlenost virov, nasprotno, tudi v tem primeru so izkoriščeni vsi viri, vendar je ta zaposlitev manj produktivna. Z odprtjem novih trgov, s svobodno trgovino pa pride do prehajanja iz neproduktivne v produktivno zaposlitev, do povečevanja delitve dela in prodaje presežkov, katerih drugače ne bi bilo.

¹ Maneschi (2000: 5): "Več modelov nove trgovinske teorije temelji na procesu povratne zanke takšnega tipa in imajo zato Smitha za svojega prednika."

² Poudariti je potrebno, da ta izraza Smith ni uporabljal, gre zgolj za povezovanje in interpretacijo različnih idej iz Bogastva narodov.

Skica 1: Razvojna teorija Adama Smitha z vplivom mednarodne menjave

Blecker (1997: 530) je z interpretacijo Smithovih idej, ki jih danes poznamo kot 'vent-for-surplus' in 'productivity theory', te združil v celoto in jo poimenoval "teorija mednarodne delitve dela", po kateri države pridobijo absolutne prednosti v določenih izdelkih z ekonomijami obsega³, ki jih dosežejo z ustvarjanjem "presežne proizvodne zmogljivosti". Potemtakem je Smith gledal na svetovno ekonomijo kot na integriran sistem, v katerem se nacionalne ekonomije dopolnjujejo, ker vsaka proizvaja različne izdelke.

Na drugem mestu Smith omeni še eno prednost svobodne trgovine, in sicer učinek boljše alokacije virov (Smith, 1970/1776: 627).

Smitha ne zanimajo zgolj statične prednosti zunanje trgovine (cenejši izdelki na trgu) ampak tudi dinamičen element, torej njen učinek na ekonomski razvoj. Gre torej za tesno prepletanje idej o zunanji trgovini in ekonomskem razvoju, pri čemer je jasno, da je zunanja trgovina, v kolikor gre za svobodno trgovino v razmerah konkurence, spodbujevalec razvoja; ali kot trdi Berdell (1998: 181): "Bogastvo narodov ne zagovarja samo združljivosti ekonomske rasti in ekonomske odprtosti, ampak tudi njuno medsebojno ujemanje."

³ Kibritçioglu (2002: 0): "Za njegov vent-for-surplus pristop lahko interpretiramo kot pionirsko študijo, ki poudari pomembnost ekonomij obsega pri razlagi strukture zunanje trgovine."

Nadalje, zunanja trgovina za Smitha ni "igra ničelne vsote", kot bi naj trdili merkantilisti. "Ta doktrina predpostavlja, da ko dva kraja trgujeta med sabo, nobeden ne pridobi ali izgubi, če je ravnotežje zravnano; toda če se nagne za nekoliko stopinj na eno stran, ta stran izgublja in druga dobiva sorazmerno z nagnjenostjo od točnega ravnovesja" (Smith, 1970/1776: 671). Nasprotno, trdi Smith, svobodna trgovina vedno prinaša koristi za vse vpletene države, čeprav je res, da ne v enaki meri.

Adam Smith postavi kot pogoj za vzpostavitev zunanje trgovine med dvema državama absolutne prednosti, to je, vsaka država mora imeti absolutno prednost pri proizvodnji določenih izdelkov. Becker (1997: 527) je zapisal: "Skorajda dve stoletji po Ricardu (1817) je bil Adam Smith na splošno obravnavan kot slab teoretik menjave, slaven predvsem, ker mu ni uspelo odkriti zakona komparativnih prednosti." Kljub temu je mogoče v Bogastvu narodov najti odsek, kjer se vsaj previdno približa primerjalnim prednostim.

V kmetijstvu delavci bogate države niso vedno veliko bolj produktivni kot v revni državi: ali vsaj niso nikoli tako zelo produktivni, kot so ponavadi v manufakturah /.../ Toda čeprav revna država kljub manjvrednosti njene obdelanosti lahko do določene mere tekmuje z bogato v nizki ceni in kakovosti njenega žita, ne more hliniti takšne tekme v manufakturah /.../ (Smith, 1970/1776: 52).

To lahko interpretiramo samo na en način; tudi država, ki nima absolutne prednosti niti v kmetijstvu niti v industriji, lahko trguje z razvitejšo tekmo. Trgovanje med razvito in manj razvito državo, pri čemer prva izvažata izdelke manufaktur, druga pa kmetijske izdelke, Smith utemelji na že omenjenem dejstvu, da stopnja delitev dela v kmetijstvu ne narašča tako hitro kot v industriji; zato je razlika v produktivnosti v kmetijstvu med državama manjša kot v industriji. Manj razvita država pa lahko to razliko premosti z nižjo ravno cen t.i. 'subsistence goods', z nižjimi izdatki za vzdrževanje delavcev. Tekmovanje torej temelji na cenejši delovni sili, a samo na področju kmetijskih izdelkov. V proizvodnji manufakturnih izdelkov, kjer je razlika v produktivnosti večja, manj razvite države ne morejo tekmovali.

Specializacija med razvitimi in nerazvitimi državami, pri čemer prve izvažajo industrijske izdelke, torej izdelke, ki omogočajo bolj ekstenzivno delitev dela, druge pa kmetijske, pri katerih je delitev dela omejena oziroma ne narašča tako hitro, pa ima pomembne posledice, kot trdi Elmslie (1994), za dolgoročen ekonomski razvoj obeh držav. Četudi je Smith mnenja, da je svobodna trgovina koristna za vse vpletene akterje, koristni niso simetrične; države, ki se specializirajo v izdelkih s hitrejšo rastjo delitve dela in s tem produktivnosti, pridobivajo več. Razlika med razvitimi in nerazvitimi v produktivnosti in s tem tudi dohodkih in blaginji se povečuje, ne zmanjšuje. "Smithov opis trgovine med bogatimi in revnimi državami vsebuje začetke koncepta, ki je danes poznan v sodobni analizi pozitivne povratne zanke: 'lock-in'" (Elmslie, 1994: 259). Koncept 'lock-in' označuje specializacijo v mednarodni trgovini, ki krepi zaostalost revnih držav, saj te proizvajajo in izvažajo izdelke iz panog z manjšo rastjo produktivnosti. Divergenca v produktivnosti se bo torej povečevala tudi zaradi tega, ker prenos razvite tehnologije in njena uspešna implementacija v nerazvitih državah zaradi pomanjkanja znanja in izkušenj ni mogoč.

Vendar je Smith menil, da največji delež mednarodne trgovine ne bo potekal med razvitimi in manj razvitimi državami z menjavo industrijskih izdelkov za kmetijske, kajti ti zadnji zaradi neugodnega razmerja med težo in vrednostjo niso primerni za transport na večjih razdaljah. Poglavitni del mednarodne menjave bo potekal v izmenjavi industrijskih izdelkov, pri čemer države, akterji menjave, niso nujno različni, ali kot pravita Buchanan in Yoon (2000: 43): "Celo v svetu enakih nudi trgovina vzajemnost koristi. Ne obstaja potreba, da se udeleženci ekonomskih povezav razlikujejo drug od drugega."

Po letu 1990 se pojavijo nove sinteze in rekonstrukcije Bogastva narodov, ki temeljijo na sodobnih teoretičnih izhodiščih in logični izpeljavi nekaterih Smithovih idej.⁴ Teorija primerjalnih prednosti je bila nadgrajena s koncepti, ki poudarjajo naraščajoče donose, tehnološke spremembe in diferenciacijo proizvodov (Elmslie, 2001: 254). Mišljeno je predvsem povezovanje konceptov delitve dela, njene povezanosti z velikostjo trga in koncepta absolutnih prednosti, pri čemer je opazno njihovo ujemanje⁵ z argumenti nove mednarodne trgovinske teorije, ki trdi, da motor menjave niso toliko primerjalne prednosti oz. stroški ampak predvsem ekonomije obsega. Tako države, ki se specializirajo za določen proizvod (zgodovinsko naključje), postopoma izboljšujejo način produkcije in zmanjšujejo proizvodne stroške (delitev dela), kar končno vodi v absolutno prednost zaradi izkoriščanja ekonomije obsega (Blecker, 1997: 528 - 529).

Merkantilizmu Smith ne očita samo popolnoma napačno razumevanje ciljev (pridobivanje zlata, srebra, denarja) zunanje trgovine in njenega delovanja (igra ničelne vsote in omejevanje trgovine), pripiše mu tudi negativne učinke na mednarodne odnose v celoti (Smith, 1970/1776: 678).

Zavist zaradi bogastva sosednjih držav je zanj neutemeljena; le bogate države so lahko kupec naših izdelkov in njihovo bogastvo je (seveda ne v času vojne) le prednost. Četudi imamo od njihovega bogastva korist zaradi trgovine, pa Smith ni verjel, da lahko trgovina in ekonomske koristi presežejo nacionalna nasprotja in sovražnosti. Harlen (1999: 736): "Za Smitha so bili nacionalni antagonizmi dovolj močni, da prevladajo nad ekonomskimi interesi."

Zunanjetrgovinska politika

Smith ostro napade merkantilistično trgovinsko politiko in njene ukrepe za omejevanje uvoza in pospeševanje izvoza. Posledica visokih carin ali prepovedi uvoza je nastanek monopolov, kar povzroči zgolj (zaradi visokih dobičkov) preusmerjanje delavcev in kapitala v druge dejavnosti, kapitala samega pa ne poveča. Carine so seveda vladni ukrep, s katerim ta na nek način določi smer investicij.

Podelitev monopola na domačem tržišču domačim proizvodom v katerikoli vrsti veščine ali manufakture pomeni v določeni meri usmerja-

⁴ Blecker (1996: 527): "Kakorkoli, v 90. letih je Smithov ugled teoretika mednarodne menjave fantastično okrevale."

⁵ Seveda pa to ujemanje ni popolno. Smith na primer dosledno gradi na popolni konkurenci, medtem ko nove trgovinske teorije upoštevajo pojav nepopolne konkurence.

ti zasebnike, kako naj uporabljajo svoj kapital, in je skoraj vedno ali nekoristna ali škodljiva odredba (Smith, 1970/1776 : 626).

To nalogo pa Smith nameni posamezniku, kajti le posameznik je sposoben oceniti, poiskati področja, ki obetajo največji dobiček, in s tem največjo splošno korist:

Državnik, ki bi poskušal usmerjati zasebnike, kako naj uporabljajo svoj kapital, bi si naložil ne samo nepotrebno skrb, ampak prevzel nase oblast, katere ni mogoče varno zaupati ne samo posamezniku, ampak tudi ne svetu ali senatu, in ki ne bi bila nikjer bolj nevarna kot v rokah človeka, dovolj neumnega ali domišljavega, da bi si domišljjal, da je za to sposoben (Smith, 1970/1776 : 626).

Torej, visoke carine in prepoved uvoza motijo normalno delovanje trga in povzročijo zgolj prelivanje kapitala v tiste panoge, ki zaradi svoje nekonkurenčnosti in premajhnih dobičkov teh dodatnih sredstev v razmerah svobodne trgovine ne bi dobile. Zatorej je bolje dobrine, ki jih lahko druge države proizvedejo ceneje, kupiti, kot pa proizvajati, domača industrija pa bo svoj kapital usmerila v bolj donosna področja. Nesmotna je carinska zaščita tudi v primeru, ko želimo s takšnim ukrepom spodbuditi hitrejši nastanek določene panoge, da bi lahko kasneje njene izdelke kupili doma vsaj tako poceni, kot jih lahko v tujini. Neposredni učinek je zgolj zmanjšanje prihodkov (ker smo kapital usmerili v manj produktivno dejavnost), to pa seveda zmanjša kapital. Zato je bolje ostati brez določene panoge in kapital usmeriti tja, kjer bodo prihodki največji. S tem zavrne določeno obliko zaščite domače industrije, ki jo danes poznamo pod imenom 'zaščita mlade industrije'.⁶

Smith kritizira carine tudi zaradi tega, ker povečujejo bogastvo samo določenega sloja prebivalstva, ki te ukrepe tudi vztrajno zahteva, večina prebivalstva pa je zaradi njih revnejša - socialna nepravilnost zaščitnih ukrepov.

A vendar tudi Smith ne zavrže popolnoma carin in podobnih ukrepov iz besednjaka politične ekonomije, ampak dovoli izjeme v treh primerih: zaradi obrambnih potreb, razlik v obdavčitvi in povračilnih ukrepov.⁷

Smith razmišlja tudi o načinu vzpostavitve svobodne trgovine, ali naj carinsko zaščito ukinemo naenkrat ali postopoma. Zaradi humanosti - izgube delovnih mest in sredstev za preživetje - se odloči za postopno odpravljanje carin, saj s tem damo industriji čas, da se pripravi na trgovanje v razmerah svobodne trgovine (Smith, 1970/1776: 642 - 643).

Nato se loti še razširjene prakse, da države uvedejo višje carine za blago iz tistih držav, s katerimi pričakujejo neugodno trgovinsko bilanco, kar pa po njegovem ni v nasprotju samo s svobodno trgovino, ki jo sam zagovarja, ampak celo z merkantilističnimi načeli (Smith, 1970/1776: 648 - 651).

⁶ Smithova zavrnitev argumenta 'mlade industrije' je zelo jasna in nedvoumna, zato je toliko bolj presenetljiva popolnoma napačna interpretacija Elliotta (2000: 437), ki trdi, da lahko tudi v tem primeru opazimo Smithov odmik od zagovarjanja popolnoma svobodne trgovine, kar pa ne drži.

⁷ Harlen (1999: 736): "Čeprav je List /.../ kasneje pripisal Smithu trditev, da država ne sme storiti ničesar, je Smith med zgodnjimi liberalisti dovoljeval največ prostora za vladne aktivnosti."

In še nekaj je zanimivo: Smithov pesimizem glede popolne odprave vseh carin v Veliki Britaniji: "Zares pričakovati, da bo svobodna trgovina kdaj popolnoma vzpostavljena v Veliki Britaniji, je enako absurdno kot pričakovati, da bo nekoč v njej ustanovljena Oceanija ali Utopija" (Smith, 1970/1776: 645 - 646).

Friedrich List in mednarodna menjava

Razprava Friedricha Lista v Nacionalnem sistemu politične ekonomije o mednarodni menjavi in njegova kritika sistema svobodne trgovine, ki ga je razvil Smith, temelji na dveh temeljnih opažanjih: na ugotovitvi, da obstajajo nacionalne države z različnimi interesi, in da so te države na različnih stopnjah razvitosti.

List ne zanika, da je svobodna trgovina koristna, nasprotno, meni celo, da je najboljša za ohranjanje in nadaljnji razvoj produktivnih sil⁸ - a to velja zgolj za razvite države, tiste, ki zaostajajo, pa morajo voditi drugačno zunanje-ekonomsko politiko. Zanj ni dovolj, da prepoznamo objektivno obstoječe razlike v razvitosti med narodi, te razlike morajo biti upoštevane tudi v politični ekonomiji, v teoretskih konceptih ali zelo poenostavljeno, 'receptih' za pospešen razvoj posamezne države. Če je pri klasičnih liberalističnih ekonomistih 'recept' enak za vse države (svobodna trgovina, konkurenca, čim manj državnega intervencionizma), List zahteva prilagoditev vsaki posamezni državi glede na stopnjo razvoja, saj ima "/v/sak narod svojo posebno ('particular' op.J.M.) ekonomijo" (List, 1996/1827: 75) in zato "mora vsak narod slediti lastni poti v razvoju svojih produktivnih sil"⁹ (List, 1996/1827: 83).

Seveda se tudi List zaveda, da je politika svobodne trgovine za Anglijo kot vodilno industrijsko silo v tistem času še kako v skladu z njenimi nacionalnimi interesi. Svobodna trgovina je zanj zgolj "orodje za vsiljevanje ekonomske zaostalosti" (Freeman in Bowen, 1992), sredstvo za ustvarjanje in vzdrževanje ekonomske premoči v trgovini z manj razvitimi državami, ki niso sposobne tekmovali na področju industrijskih izdelkov, ampak so prisiljene v menjavo svojih kmetijskih proizvodov in surovin za izdelke angleških manufaktur.

Nadalje, Listov prispevek je mogoče bolje razumeti, če nanj ne gledamo kot na nasprotovanje svobodni trgovini, ampak predvsem kot prispevek k pluralizaciji ekonomske misli; torej, ne obstaja samo ena teorija, veljavna za vse narode in vsa razvojna obdobja, ampak moramo o primernost/neprimernost teorije presojati glede na okoliščine (stopnja razvitosti, prisotnost bolj razvitih držav, velikost države).

Razlika med Listom in Smithom obstaja tudi v razumevanju 'take-off' stopnje v industrijskem razvoju: Smith trdi, da je Anglija postala uspešna kljub intervencijam države in omejevanju trgovine, List pa meni, da ravno zaradi teh državnih ukrepov. A zaščite in državnih posegov List ne priporoča vsem državam:

⁸ "Svobodna trgovina je temeljna postavka kozmopolitske (op. liberalistične J. M.) ekonomije. List tej postavki ni nasprotoval načelno, temveč praktično, natančneje: z dejstvenostjo" (Masnak, 1982: 38).

⁹ "Vprašanje zanj ni: ali kapitalistični razvoj ali ne, temveč: kakšen kapitalistični razvoj? In ko odgovarja: Nemčiji primeren razvoj kapitalizma, ne razvoj po 'angleškem modelu', postane teoretik nacionalnega kapitalizma oziroma zagovornik pravice do lastne poti v kapitalizem" (Masnak, 1982: 68).

Samo v narodih druge vrste, torej tistih, ki posedujejo vse potrebne miselne in materialne pogoje in sredstva za osnovanje lastne manufakturne sposobnosti /.../, ki pa so zaostali v razvoju zaradi konkurence tuje manufakturne sile, ki je že bolj razvita - samo v takih narodih so trgovinske omejitve upravičene zaradi vzpostavljanja in zaščite njihove manufakturne sposobnosti /.../ (List, 1922/1841: 272)

Zaščita je torej primerna le za narode, ki so začeli z razvojem industrije - se nahajajo na začetku kmetijsko-manufakturno-trgovskega obdobja - in ki zaostajajo v primerjavi s konkurenčnimi narodi. V tem primeru zgolj delovanje trga ne omogoči pospešene industrializacije.

V začetnem obdobju razvoja industrije predlaga zelo zmerne carinske omejitve, ki pa se naj postopno zvišujejo z rastjo "miselnega in materialnega kapitala, tehničnih sposobnosti in podjetniških duhom naroda" (List, 1922/1841: 273). Rast carinske zaščite in z njo povezanega industrijskega sektorja, ki v neki točki postane enakovreden tekmeccem, se zaključi s postopnim zmanjševanjem zaščite in uvažanjem najprej domače in nato še tuje konkurence.

Prav tako zavrne neselektivno ščitenje vseh industrijskih vej. "Niti ni sploh nujno, da bi ščitili vse industrijske veje v enaki meri. Samo najpomembnejše veje potrebujejo posebno zaščito" (List, 1922/1841: 273). Med "najpomembnejše veje" uvrsti tiste, ki pri delovanju potrebujejo primerjalno več kapitala, vodenja, strojev, tehničnega znanja, veščin, izkušenj in večje število delavcev. Pod njihovim zavetjem se bodo razvile tudi tiste veje, ki so manj pomembne. Zavrne tudi zaščitne ukrepe v trgovini s kmetijskimi izdelki in surovinami, saj "omejitve uvoza surovin zavirajo (kot smo videli) izkoriščanje naravnih virov in sil države, v nasprotju z omejitvami uvoza manufakturnega blaga, /.../ ki oživijo množico naravnih sil /.../" (List, 1922/1841: 314). Zaščite prav tako ne potrebujejo panoge, ki proizvajajo luksuzne proizvode.

Podobna priporočila kot za zgoraj omenjeno carinsko zaščito poda tudi za izvozne spodbude; sprejemljive so samo kot začasen ukrep za spodbuditev industrije v začetnem obdobju.

Zaščitni ukrepi resda zmanjšajo prihodke zaradi preusmerjanja kapitala v področje, ki (še) ni tako produktivno, vendar List meni, da so koristi vseeno večje, kajti "te žrtve se stokratno poplačajo v sposobnostih, v zmožnosti pridobivanja menjalne vrednosti /.../" (List, 1922/1841: 325). Ti ukrepi tako omogočijo razvoj novih sil v narodu, sposobnosti za proizvodnjo, hkrati pa privabijo tudi tuje investicije. Rankin (1996) zato sklene, da je List sicer sprejel, da proces ščitenja domače industrije vključuje manjšo učinkovitost, toda prav tako je verjel, da bodo dinamične koristi prevladale nad izgubami.

Zaščita pa je potrebna zato, ker je razvoj sposobnosti za proizvodnjo počasen, postopen proces pridobivanja "novih metod delovanja, strojev, zgradb, prednosti v proizvodnji, izkušenj, veščin" (List, 1922/1841: 400 - 401) - dejavnikov, ki zagotavljajo dobičkonosnost projekta. "Lahko smo prepričani, da je praviloma neprimerljivo lažje izpopolniti in razširiti že uveljavljen posel, kot vzpostaviti novega" (List, 1922/1841: 401). Ker pa podjetniki neradi vlagajo v panogo, kjer morajo v začetku

prebroditi številne ovire, in kjer še niso prepričani v dobičkonosnost početja, jim je potrebno ponuditi določene spodbude - carinsko zaščito.

Odgovori tudi na Smithov očitek, da carinska zaščita ustvari zgolj monopolni položaj za domače proizvajalca, kar pa List prav tako zavrne, saj zaščite ne utemelji na odpravi konkurence med domačimi ponudniki, ampak mora država postopoma uvajati konkurenco med domačimi ponudniki, ki bo zavarovala interese potrošnikov. Vendar se po Listovem mnenju konkurenca med domačimi ponudniki lahko vzpostavi le v državi s številnim prebivalstvom in ekstenzivnim ozemljem (pogoja za 'normalno nacionalnost'). "Majhna država ne more nikoli do popolnosti izpopolniti znotraj svojega ozemlja različne proizvodne panoge. V njej vsa zaščita postane zgolj zasebni monopol" (List, 1922/1841: 269). Za majhne države dilema svobodna trgovina ali zaščitni ukrepi zato ne obstaja; zanje ostaja povezovanje v zaveznitva z večjimi silami ali oblikovanje zvez, konfederacij.

Velikost države oziroma notranjega trga je pomembna še zaradi enega razloga: "Posedovanje velikega kapitala, velikega domačega trga jim omogoča proizvodnjo v velikem obsegu in posledično ceneje" (List, 1922/1841: 281). List tako očitno povezuje stroške proizvodnje z njenim obsegom. Velik obseg proizvodnje pa je mogoče zagotoviti samo z velikim tržiščem, najbolje domačim, ki ga pred konkurenco lahko obvarujemo tudi (samo v določenih okoliščinah) z zaščitnimi ukrepi. Povezava med velikostjo proizvodnje in stroški je pomembna tudi za koncept zaščite 'mlade industrije®. Potemtakem carine, kvote ipd. omogočijo proizvodnjo z nižjimi stroški, kar lahko olajša vzpostavitev mlade industrije, saj podjetnikom ne zagotovijo samo zaščite pred tujo konkurenco, ampak jim omogočijo tudi nižje stroške. Ravno ti stroški pa so, ker sposobnost proizvodnje še ni dovolj razvita, pri mladi industriji razlog, da ta ne more tekmovali s tekmeci iz naprednejših držav.

Ekonomskim nacionalistom se najpogosteje očita, da mednarodno menjavo razumejo kot igro ničelne vsote, kar pa ne velja za Lista, ki meni, da je razvoj držav kontinentalne Evrope s pomočjo zaščitnih ukrepov tudi v interesu Anglije¹⁰, saj bosta njihov industrijski razvoj in rast prebivalstva čez čas povečala porabo dobrin, torej tudi uvoz iz Anglije. In kar je morda še pomembnejše; s tem se bo postopoma vzpostavila konkurenca angleškemu proizvodom, kar je nujno, da njena industrija zaradi prevlade oziroma monopolnega položaja ne začne stagnirati. V vmesnem obdobju pa bi Anglija lahko nadomestila izgube z izvozom blaga višje kakovosti in z odpiranjem novih trgov.

Izrecno napade tudi tri izjeme, v katerih Adam Smith dovoli carinsko zaščito. Po njegovem mnenju je carinska zaščita kot povračilni ukrep smiselna le, če je v skladu s politiko industrijskega razvoja naroda. V nasprotnem primeru ni koristi, saj izničimo vse koristi v tistem trenutku, ko povračilne ukrepe ukinemo (industrija, ki se je razvila pod njeno zaščito propade). Nemara List (1922/1841: 427) še najbolje zavrne Smithovo izjemo zaradi varnosti, saj med sredstva za zagotavljanje varnosti države ne šteje samo "neposredna vojna sredstva", ampak to zagotavlja tudi povečevanje števila prebivalstva, njegovega materialnega bogastva, strojev, neod-

¹⁰ "/.../ ni potrebno, da Anglija postane revnejša, kot je, ker ostali postanejo bogatejši /.../" (List, 1922/1841: 286)

visnosti, miselnih sposobnosti... Izkoristi tudi nedoslednost tretje Smithove izjeme (carine z namenom izenačitve obdavčitve domačih in tujih izdelkov) in se vpraša: “/.../ zakaj ne bi bile tudi druge neugodnosti, katerim je izpostavljena naša industrija v primerjavi s tujo, osnova za zaščito domače industrije pred silno konkurenco tuje industrije?” (List, 1922/1841: 427).

List pozitivno ocenjuje tudi trgovinske sporazume z obojestranskimi carinskimi koncesijami: “Nam se zdijo kot najbolj učinkovito sredstvo za postopno zmanjševanje določenih omejitev in za postopno vodenje narodov sveta k svobodi mednarodnih odnosov” (List, 1922/1841: 431 - 432).

Razlike in podobnosti

Morda je lahko najbolj presenetljiva ugotovitev, da List vseskozi gradi na izsledkih Bogastva narodov, ki ga sicer ne bere kot najbolj pozoren bralec, a vendarle pri analiziranju idej, ki jih lahko povežemo v teorijo mednarodne menjave Adama Smitha, dojame njene logične posledice: logična izpeljava koncepta delitve dela na ravni držav z upoštevanjem različnih stopenj rasti produktivnosti med kmetijstvom in industrijo namreč pokaže, da se v razmerah svobodne trgovine, kjer se države specializirajo na različne proizvode, razkorak v produktivnosti med razvitimi in manj razvitimi državami ne bo zmanjševal, ampak se bo celo povečeval. Manj razvite države po Smithu lahko tekmujejo samo s kmetijskimi izdelki, kjer pa je stopnja rasti delitve dela in s tem produktivnosti manjša kot v industriji, s čimer pa se te zgolj ujamejo v past vse večjega zaostajanja. Kako preseči to ujetost, pa Smith ni nakazal. In List zgolj z uporabo idej in konceptov Adama Smitha in njihovo nadgradnjo pod vplivom industrijske revolucije, ki je prenesla poudarek na znanje in obstoj kompleksnih organizacij - velikih podjetij - nadaljuje tam, kjer se je Smith ustavil. Dejstvo je namreč, da List (razen morda deloma delitve na produktivno in neproduktivno delo ter vloge države) v osnovi ne ovrže nobenega ključnega koncepta iz Bogastva narodov; precejšnje strinjanje tako lahko ugotovimo pri pomenu delitve dela in s tem povezane rasti produktivnosti, pomenu velikosti trga, infrastrukture, v stališču o omejenih razvojnih možnostih majhnih držav, celo v prednostih svobodne trgovine in konkurence. S tem nikakor ne trdim, da razlik ni ali da so povsem nepomembne, trdim samo, da vsaj na ravni politik, ki jih oba zagovarjata, razlike niso ključne za razumevanje, oziroma da z iskanjem nasprotij ne poveemo celotne zgodbe.

Vprašanja, ki si ga je zastavil List v Nacionalnem sistemu politične ekonomije, ni mogoče postaviti brez teoretske podlage Bogastva narodov in njene logične izpeljave: kako lahko država, ki v razmerah svobodne trgovine lahko tekmuje samo v proizvodih z manjšo rastjo produktivnosti, preseže ujetost v neskončen krog povečevanja razlike med razvitimi in manj razvitimi. Smith po mnenju Lista ne poda odgovora. V tej točki, torej v iskanju odgovora na to vprašanje, je na ravni politik tudi osrednje mesto razhajanja. Smith izrecno zavrne t.i. argument za zaščito mlade industrije kot politiko, ki preusmeri kapital v ‘nenaravno’ smer in ga s tem posledično zmanjša, četudi se strinja (!), da je s tem mogoče vzpostaviti določeno

industrijsko panogo prej kot sicer, in da je celo možno po določenem času izdelke proizvajati ceneje, kot smo jih plačevali v tujini. Takšni ukrepi zanj niso smiselni, četudi brez njih država ne bi nikoli vzpostavila določene panoge; vprašanje zanj torej ni, ali naj država proizvaja računalniške čipe ali idrijske čipke (ali 'computer chips or potato chips') vse dokler proizvaja tisto, v čemer je najbolj produktivna. List deloma tej argumentaciji celo pritrdi; da, res gre za preusmerjanje kapitala v (vsaj začetku) manj produktivne panoge in res je, da s tem zmanjšamo količino kapitala, a razlika med proizvodnjo 'čipov ali čipk' vseeno obstaja in ta razlika ima pomembne kulturne, družbene in politične posledice! List v tehtanju med hitrejšo akumulacijo kapitala ali hitrejšim procesi pridobivanja znanja in tehnološkimi ter institucionalnimi spremembami izbere drugo možnost.

Nadalje, svobodna trgovina je najprimernejša oblika ureditve mednarodne menjave tako pri Adamu Smithu kot pri Friedrichu Listu, pri čemer zadnji, v iskanju poti iz zaostalosti, meni, da je ta smiselna samo med neodvisnimi enotami na enaki ali podobni stopnji razvoja. Odnos med Bogastvom narodov in Nacionalnim sistemom politične ekonomije v polju organiziranja mednarodne menjave potemtakem ni odnos popolnega izključevanja, ampak prej razlik v iskanju poti do njene uresničitve. Možno je trditi, da je List celo večji optimist glede možnosti vzpostavitve kot Smith, ki se mu to zdi v precejšnji meri zelo utopično.

Čeprav sta izhajala iz nekoliko drugačnih izhodišč, sta razvila presenetljivo podobno mnenje o razvojnih možnostih malih držav, kar je lahko zanimivo tudi za današnje slovenske razmere: tako Smith, ki izhaja iz povezave med velikostjo trga in delitvijo dela, kot List, ki v analizo njihovega položaja vključi še politične dejavnike, zaključujeta, da takšne države v mednarodnih ekonomskih odnosih nimajo veliko izbire, kaj šele, da bi bilo v njih smiselno uvajati kakršnokoli obliko zaščite domače industrije. Ob omejenosti domačega trga (Smith) in nezmožnosti zagotavljanja konkurence na domačem trgu brez prisotnosti tujih ponudnikov (List) jim preostane le ekonomska politika, ki stavi na čimbolj odprt prostor mednarodne menjave.

Ugotovitev, da odnosa med ekonomskim liberalizmom in ekonomskim nacionalizmom ni mogoče enačiti z ločitvijo na zagovornike proste trgovine, konkurence in trga kot osrednjega mehanizma v ekonomskem sistemu in na zagovornike protekcionizma in državnega intervencionizma, nujno odpre vprašanje, kje je potem tista točka, okrog katere bi bilo mogoče izpeljati ločevanje. Na ravni politik oziroma ukrepov, ki bi naj bili značilni za ekonomski nacionalizem, tega ni mogoče storiti, tudi zaradi dejstva, da med avtorji, ki bi jih lahko uvrstili v to smer, ni mogoče identificirati sklopa značilnih ukrepov, ki bi jih podpirala večina. Nasprotno, najti je mogoče celo skupino, ki se uvršča med ekonomske nacionaliste, a trdno stoji za politikami, ki jih je tako vneto zagovarjal Adam Smith v Bogastvu narodov. Ne nazadnje, že List očita Smithu, da je njegova 'kozmpolitska politična ekonomija' zgolj orodje za krepitev angleške industrijske prevlade.

Začetna točka razhajanja je po Listu v tem, da Smith ne upošteva poglobljenega dejavnika v mednarodni skupnosti: obstoja držav - narodov in nasprotja interesov med njimi. "Šola je predpostavila stanje, ki se mora šele vzpostaviti, kot že obstoječe," meni List (1922/1841: 213), pri čemer z izrazom "šola" cilja na predstavnike klasičnega ekonomskega liberalizma, s "stanjem, ki pa se mora šele vzpostaviti" pa

univerzalno zvezo držav, kjer nacionalnost ne bo dejavnik. Zaradi neupoštevanja nacionalnosti in nacionalnih držav, naj Smith ne bi vzpostavil razlike med interesi posameznikov, interesi nacionalne države in interesi človeštva kot celote, ki niso nujno enaki. Helleiner (2002: 7) zaradi tega trdi, da z Listovega gledišča “/.../ središče njegovega spora z ekonomskimi liberalisti ni vprašanje politike, ampak konceptualno vprašanje”. Podobno meni tudi Saffaedin (2000: 6): “Poglavitna točka Listovega odmika od Adama Smitha v njegovi teoriji mednarodne trgovine je filozofska.” Torej, ključno vprašanje oziroma dilema ni svobodna trgovina da ali ne, saj List pristaja na večino ‘receptov’ liberalistov, tudi svobodno trgovino, pri Listu naj bi bila drugačna predvsem predmet zanimanja in izhodiščna točka: ne posameznik in ne človeštvo v celoti, ampak država - narod, ki je med tema dvema enotama. “Vendar, med vsakim posameznikom in celotnim človeštvom stoji NAROD,” je stavek, s katerim List (1922/1841: 268) nedvoumno razkrije svoj pogled. In če liberaliste, kot jim očita List, zanima posameznik samo v vlogi potrošnika ali prodajalca, je zanj posameznik predvsem državljani, poudarek, ki pomembno predrugači cilje ekonomske politike. Razlika med interesi posameznika - države - sveta kot celote je temeljna v Listovem razmišljanju, saj zaradi tega politično ekonomijo dojema kot “/.../ znanost, ki omejuje svoje preučevanje na preiskovanje, kako lahko določen narod (ob danih razmerah v svetu) pridobi blaginjo, civiliziranost in moč s sredstvi kmetijstva, industrije in trgovine” (List, 1922/1841: 205).

Zaključek

Zaradi dejstva, da ekonomskega nacionalizma ni mogoče pojasniti zgolj kot nasprotje liberalizmu niti ni mogoče izluščiti značilnih ukrepov in politik, ki jih zagovarja, po mojem mnenju najboljšo definicijo poda Helleiner (2002). Helleiner (2002: 1 - 2) meni, da je za ekonomski nacionalizem značilna predvsem “nacionalistična vsebina” in “identiteta”, torej stališče, da je svet razdeljen v države-narode z različnimi interesi in da mora ekonomska politika njihov obstoj tudi upoštevati. Pri tem se izrecno opre na Lista, ki je trdil, da cilj politične ekonomije ni maksimizacija dobička posameznika niti dobrobit človeštva kot celote, ampak uresničevanje interesov posameznega naroda - države.

Helleiner (2002) meni, da so ekonomski nacionalisti pri prizadevanju, da povečajo moč, bogastvo, vpliv naroda-države zagovarjali zelo različne politike, ki niso nujno v nasprotju z liberalističnimi nauki. Poleg Lista našteje še tri tokove znotraj ekonomskega nacionalizma: makroekonomske aktiviste, kot je bil Thomas Attwood, avtarične ekonomske nacionaliste, kot sta bila Johann Fichte and Adam Muller, ter liberalne ekonomske nacionaliste. Liberalni ekonomski nacionalisti tako menijo, da bo svobodna trgovina pospešila ekonomski razvoj in moč države-naroda.¹¹

¹¹ Dejstvo, da so lahko liberalistične ekonomske politike sredstvo ekonomskega nacionalizma, omenja tudi Kofman (1997: 30): “Za primer, nujno je, četudi zgolj zaradi metodoloških razlogov, ločiti med ekonomskim nacionalizmom močne države, ki se lahko razvije v ekspanzivne in/ali militaristične tendence, pogosto zakamuflirane s slogani o prosti trgovini in o internacionalizaciji ekonomije, in med ekonomskim nacionalizmom države v razvoju /.../”

Vprašanje se torej ne glasi, katere ekonomske politike so značilne za ekonomski nacionalizem, ampak kaj oziroma čigavi interesi določajo njihov izbor. In pri nacionalistih je to seveda država - narod.

LITERATURA

- Berdell, John F. (1998): Adam Smith and the Ambiguity of Nations. *Review of Social Economy* LVI(2), 175 - 189.
- Blecker, Robert A. (1997): The 'Unnatural and Retrograde Order': Adam Smith's Theories of Trade and Development Reconsidered. *Economica* 64, 527 - 537.
- Buchanan, James M. in Yoon, Yong J. (2000): A Smithian Perspective on Increasing Returns. *Journal of the History of Economic Thought* 22(1), 43 - 48.
- Elliot, John E. (2000): Adam Smith's Conceptualization of Power, Markets, and Politics. *Review of Social Economy* LVIII(4), 429 - 454.
- Elmslie, Bruce (1994): Positive feedback mechanisms in Adam Smith's theories of international trade. *The European Journal of the History of Economic Thought* 1(2), 253 - 271.
- Elmslie, Bruce in Sedgley, Norman (2002): Vent-for-surplus: A Case of Mistaken Identity. *Southern Economic Journal* 68(3), 712 - 720.
- Freeman, Lawrence in Bowen, Marsha L. (1992): The Legacy of Friedrich List's "National System of Political Economy". *Iz Executive Intelligence Review* 1992 (January). http://members.tripod.com/~american_almanac/list_92.htm (18. 5.2002).
- Harlen, Christine Margerum (1999): A Reappraisal of Classical Economic Nationalism and Economic Liberalism. *International Studies Quarterly* 43, 733 - 744.
- Helleiner, Eric (2002): Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lessons from the Nineteenth Century. *TIPEC Working Paper* 02/3, 0 - 37. <http://www.trentu.ca/tipec/2helleiner3.pdf> (6.6.2002)
- Kibritçioglu, Aykut (2002): On the Smithian Origins of "New" Trade and Growth Theories. *Economics Bulletin* 2, 1 - 15. <http://www.cba.uiuc.edu/research/wp02papers.htm> (4.4.2002).
- Kofman, Jan (1997): *Economic Nationalism and development: Central and Eastern Europe between the Two World Wars*. Boulder in Oxford: Westview Press.
- List, Friedrich (1922/1841): *Das nationale System der politischen Oekonomie*. Jena: Verlag von Gustav Fischer.
- List, Friedrich (1996/1827): *Outlines of American Political Economy*. Wiesbaden: Dr. Boettiger Verlag GmbH.
- Maneschi, Andrea (2000): How New is the "New Trade Theory" of the Past Two Decades? Nashville: Vanderbilt University - Department of Economics, Working Paper, No. 00-W27.
- Mastnak, Tomaž (1982): Vprašanja razvoja kapitalizma in socialistična kritika: Ob Marxovi kritiki Friedricha Lista. *Časopis za kritiko znanosti* 10(53 - 54), 31 - 84.
- Myint H. (1977): Adam Smith's Theory of International Trade in the Perspective of Economic Development. *Economica* 44, 231 - 248.
- Rankin, Keith (1996): Friedrich List Propagated the Myth of Adam Smith as a Cosmopolitan Thinker. http://geocities.com/Athens/Academy/1223/krnkn_list_f.html (2.2.2002).
- Shafaeddin, Mehdi (2000): What did Frederick List Actually Say? Some Clarifications on the Infant Industry Argument. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), Discussion Papers, No. 149.
- Smith, Adam (1970/1776): *Istraživanje prirode i uzroka bogastva naroda*. Beograd: Kultura.